

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В КИЄВІ

Вивчається мовна ситуація в столиці України за самооцінками опитаних киян. Дається визначення поняття рідної мови, як його розуміють кияни та громадяни України. Окреслюються деякі аспекти мовної ситуації: в яких осередках вжиткують певні мови спілкування, які мови частіше побутують у користуванні засобами масової інформації та іншим культурним продуктом. Описано, які зміни мовної ситуації в Києві спостерігають опитані кияни в різних осередках. Проаналізовані прогнози опитаних киян щодо подальших змін мовної ситуації в Києві. Наведені думки опитаних киян щодо необхідності державної підтримки певних мов, щодо легкості їх вивчення та функціональності. Описані самооцінки опитаних киян щодо їхньої мовної поведінки в певних ситуаціях.

Keywords: *language of intercourse, linguistic situation, linguistic preferences, the mother native language, bilingual.*

Ключові слова: *мова спілкування, мовна ситуація, мовні переваги, рідна мова, білінгв.*

Ключевые слова: *язык общения, языковая ситуация, языковые предпочтения, родной язык, билингв.*

Одним з найактуальніших для України є питання про те, коли її громадяни віднайдуть спільні цінності і заговорять спільною мовою, наповнюючи свою комунікацію загальними символами та смислами, породженими реальними важливими для громадян України подіями, а не трансльованою з інших країн реальністю, оцінками та думками. Соціальну актуальність “мовного” питання в Україні демонструють, зокрема, парламентські баталії навколо закону про мови, а також і вуличні протестні за-

ворушення, які стались проти перегляду мовного законодавства. Ці події спонукають до перегляду даних, отриманих під час опитування киян у 2009 р.

До тем, пов'язаних з мовою спілкування, у науковому контексті зверталися соціолінгвісти [1; 2; 6] та етнолінгвісти, соціальні психологи [5], журналісти та історики [7; 8], а також соціологи [3; 4]. Зроблено висновки про важливість мови у формуванні інформаційного та семантичного простору одномовних спільнот. Мова розглядається як засіб засвоєння та передачі культури, вірувань, цінностей та норм. Наголошувалось на важливості розгляду мовної ситуації в столиці як певного взірця, яким вона могла б бути для всієї країни. Відзначалася складність мовної ситуації в країні, болючість сприйняття “мовного питання” як для україномовних, так і для російськомовних громадян України. Загроза своїй мові сприймається громадянами болюче саме через те, що вона тісно пов'язана зі смисловими глибинами свідомості людини, і неповага до мови, загроза її нормальному обігу розцінюється як неповага до особистості та етносу.

Авторами проаналізована також певна невідповідність шкал вимірювання деяких показників мовних ситуацій у самооцінках громадян, неоднозначність потрактування значення отриманих соціологічних даних [4; 3]. Підкреслена невідповідність вітчизняної мовної та інформаційної політики реаліям та викликам мовної ситуації [3].

Відомо, що Київ і за часів Російської імперії, і в радянський період був переважно російськомовним містом [8; 7], а українська мова упосліджувалась у результаті проведення політики цілеспрямованої русифікації.

Оцінка стану справ і змін мовної ситуації в столиці є цікавим питанням для соціологічного аналізу, адже столиця країни може умовно слугувати певним індикатором мовних змін у країні загалом. Гіпотетично ствердимо, що столиця або стає більш двомовною, або навіть поступово “українізується”. Припустимо також, що, спілкуючись, дивлячись телепередачі або читаючи, двомовні люди

(білінгви) не завжди звертають увагу на те, якою мовою вони говорять або сприймають інформацію.

Оцінку мовної ситуації в Києві дали 358 респондентів-киян, опитаних переважно на вулицях і в дворах будинків, а частково – у квартирах різних районів міста¹, опитування виконувалось як пілотне. 40% опитаних – чоловіки, 60% – жінки. Віковий розподіл вибірки такий: 45% респондентів молодші 30 років, старших 30 років допенсійного віку – 38%, пенсійного віку – 17% опитаних.

Опитуванням були охоплені респонденти широкого спектру професій та роду занять – від студентів або пенсіонерів до менеджерів, вчителів, юристів або машиністів чи приватних підприємців.

Більшість опитаних (54%) народилися не в Києві, а 46% з них – кияни від народження. 36% респондентів мають вищу освіту; частки тих, хто має неповну вищу та середню освіту, становлять 29% кожна; 6% опитаних мають неповну середню освіту.

Мовні характеристики, звички та преференції опитаних киян

Опишемо розуміння опитаними поняття “рідна мова” і порівняємо їх з відповідями громадян України (рис. 1).

Відповідаючи на запитання про те, чим для них є рідна мова, респонденти – кияни найчастіше обрали відповідь “Це мова національності, до якої я належу” (42%). Понад чверть (29%) вважають, що рідна мова – це мова, якою вони думають і можуть вільно спілкуватися; 17% думають, що це мова їхніх батьків, а 6% вибрали визначення “Це мова, якою я говорю найчастіше”. Порівняємо ці відповіді з тими, які отримані за результатами “Омнібусу”. Найбільша частка (37%) тих громадян, хто вважає, що це мова, якою вони думають і можуть вільно спілкуватися. Третина громадян відповіли: “Це мова національ-

¹ Опитування виконане силами студентів, які проходили виробничу практику в Центрі соціальних експертиз Інституту соціології НАН України. Польовий етап проходив у січні–лютому 2009 р.

Рис. 1. Визначення смислу поняття рідної мови опитаними киянами та громадянами України² (%)

ності, до якої я належу”, п’ята частина (22%) – думають, що це мова батьків. Бачимо: опитані кияни частіше обирають визначення рідної мови як мови своєї національності, а громадяни України частіше вважають, що це мова, якою мислиш і вільно спілкуєшся.

Респонденти відповіли також на запитання щодо їхньої рідної мови та рідної мови їхніх батьків. Українську мову вважають рідною 73%, російську – 22% опитаних киян, і 5% вважають рідною іншу мову (рис. 2).

Порівняння даних опитування киян та даних “Омнібусу” засвідчує, що серед громадян України порівняно менша, ніж серед опитаних киян, частка тих, хто вважає рідною українську (61%), і порівняно більша, ніж серед киян, частка тих, хто вважає рідною російську (34%), і

² В ході “Омнібусу” Інституту соціології НАНУ 2011 р. було опитано 3200 респондентів у всіх областях України

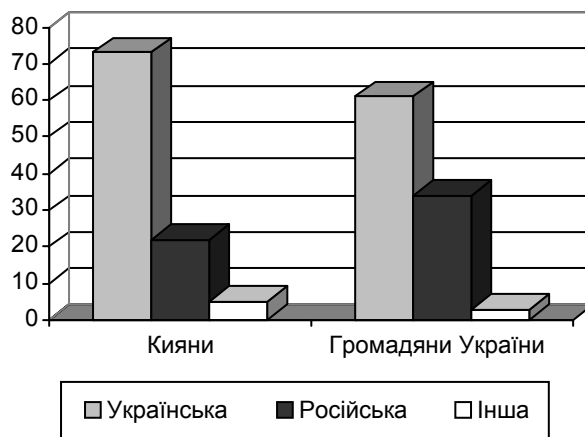

Рис. 2. Рідна мова опитаних киян та громадян України (%)

незначна (3%) частка тих, хто називає рідною іншу мову. Проте розмовляє зазвичай українською менша частка (59%) опитаних киян (рис. 3), ніж частка тих, хто вважає її рідною (73%).

Натомість частка тих, хто розмовляє в побуті російською (41%), майже вдвічі перевищує частку тих, хто вважає її рідною (22%).

Рідна мова і батька, і матері переважної більшості опитаних киян (72%) – українська. Ця частка збігається з часткою тих, хто вважає рідною українську. Російська мова є рідною для батька або матері у 27% та 26% опитаних відповідно. Лише 2–3% опитаних вказали, що рідною для їх батька або матері є (чи була) інша мова.

На запитання про рівень володіння мовами більшість (54%) респондентів відповіли (рис. 4), що однаково добре володіють і російською, і українською мовами; 30% опитаних вважають, що краще володіють українською, а 16% визнали, що краще володіють російською мовою.

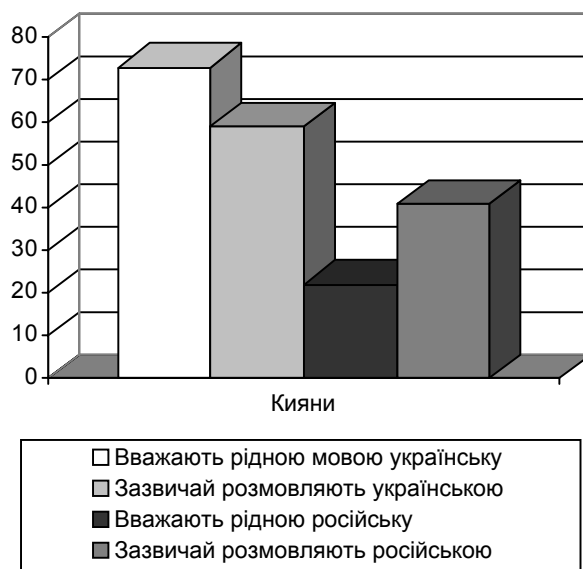

Рис. 3. Рідні мови та повсякденні мовні практики опитаних киян (%)

Опитані переважно білінгви: краще володіє однією з мов менша їх частина, ніж обома.

Мова отримання освіти респондентами переважно українська (75%), як і мова родинного спілкування – 66% опитаних (табл. 1).

Мовою опитаних для звернення до незнайомої людини дещо частіше була українська (51%), ніж російська (42%). Мова спілкування опитаних у державній установі (52%), у церкві (48%) та закладі культури (42%) також частіше українська, ніж російська (29–34%). З друзями та родичами респонденти майже однаково часто (39–36%) розмовляють українською, а також обома мовами, дещо рідше (25%) – російською. Зі співробітниками, лікарями, начальниками або викладачами, на роботі або заняттях найбільші частки опитаних (42–47%) варіюють мову спілкування.

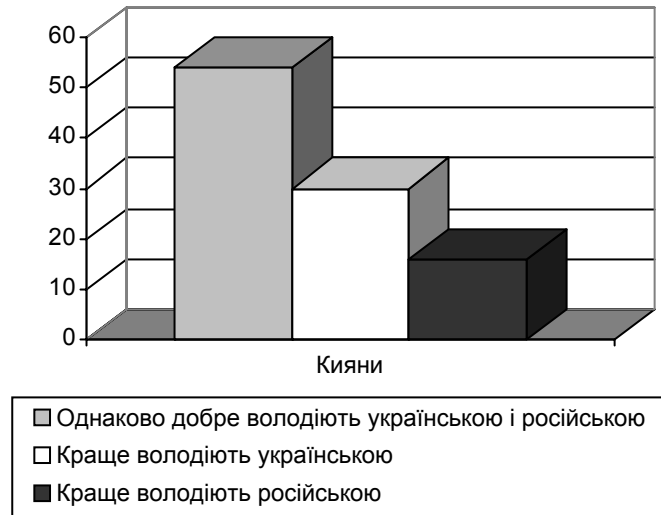

Рис. 4. Рівень володіння мовами за самооцінками опитаних киян (%)

Отже, чим більш офіційне середовище, тим частіше опитані кияни обирають двомовність.

Розглянемо мови, якими послуговуються опитані для отримання інформації з ЗМІ та друкованих видань. Серед періодичних видань (у відповідях на відкриті запитання) найчастіше названі розважальні, такі як: “Yes!”, “Натали”, “Oops”, “Телепрограмма” тощо, і всі вони російськомовні. Дещо рідше називали “солідніші” ЗМІ: “Кореспондент”, “День”, “Україна молода” тощо – переважно російськомовні, але є й україномовні. Також часто згадані видання, які містять сенсаційні або скандальні матеріали (“Аргументы и факты”, “Бульвар” ін.) – вони російськомовні. Невелика частка видань присвячені здоров’ю або веденню господарства (“Здоровье”, “Дом. Сад. Огород” тощо) – ці видання також російськомовні. Подеколи видання спортивні: (“Футбол”, “Спорт” тощо) (російськомовні), інколи – гумористичні: “Крокодил” (російськомовний) або “Перець”

Таблиця 1
Мови спілкування опитаних у різних осередках (%)

<i>Мовні осередки</i>	<i>Мови</i>		
	Українська	Російська	Українська або російська ³
Освітні заклади	75	25	-
Родина	66	34	-
Державні установи	52	14	34
Незнайомі люди	51	42	7
Церква	48	23	29
Заклади культури	42	25	33
Друзі та родичі	39	25	36
Лікарі, начальники, викладачі	38	20	42
Робота або заняття	35	18	47
Співробітники	34	22	44

(україномовний). Рідко вказані обласні газети (“Сіверщина”, “Деснянська правда” тощо) – вони україномовні. Зрідка названі професійні або науково-популярні видання (“Все про бухгалтерський облік”, “Праця і зарплата” і т.ін.). Переважна (до 75-80%) частина вказаних друкованих видань – російськомовні, і лише не більше 20–25% україномовні. Попри це, з тих, хто відповів на запитання щодо доступності друкованої періодики тією мовою, яку обирає респондент (таких 247 осіб), 84% відповіли, що мають достатній доступ до видань тією мовою, якою вони би хотіли, і лише 16% вважають цей доступ недостатнім. Отже, наявний на ринку дефіцит україномовних періодичних видань перетворився на звичне явище для опитаних, і більшість з них не тлумачать цей факт як незручність.

У відповідях на відкриті запитання респонденти назвали ті телеканали, які вони зазвичай дивляться. Найчастіше вказані Інтер, 1+1, СТБ, НТН тощо. Другою чергою згадані розважальні (Діскавері, Спорт, М1, і т.ін.). Ще

³ Ця альтернатива не пропонувалась респондентам у запитаннях щодо отримання освіти та спілкування в родині.

рідше трапляються такі, як Наше кіно, Ентер мюзік тощо. Респонденти доволі часто (приблизно в чверті випадків) не могли точно згадати мову каналу; більшість з тих, хто назвали свої улюблені канали (67–70%) вважають їх україномовними, хоча з переліку каналів видно, що значна частина їх російськомовна. Бачимо, що припущення про недостатню усвідомленість деяких мовних питань у респондентів підтверджується.

Частка тих, хто не надає переваги ні українській, ні російській мові при виборі книг або фільмів, сягає майже половини (табл. 2). Серед тих, хто обирає для себе виключно російську (31% та 36% для книг та фільмів відповідно), переважає частку тих, хто обрав українську (21% та 15%).

Таблиця 2

Мовні переваги опитаних щодо вибору книг та фільмів (%)

Культурний продукт	Мови		
	Українська	Російська	Українська або російська
Книги	21	31	48
Кінофільми	15	36	49

Можна пояснити це тим, що на українському книжковому ринку, а на ринку кінопродукції і поготів, україномовний продукт представлений значно рідше і бідніше, ніж російськомовний.

На думку більшості опитаних (59–67%), у родинях, серед друзів, у церквах або релігійних установах та у видавництві періодики, а також на вулицях Києва за останні три роки змін у використанні мов не відбулося (табл. 3).

Помітили, що почастишало спілкування українською, від чверті до третини респондентів.

Мовних змін за останні три роки у виробництві і продажу книг за останні три роки половина опитаних не відмічає, 41% респондентів помітили зростання вжитку української мови, а 9% вважають, що зросло використання

Таблиця 3
Мовні зміни в соціальних осередках (%)

Соціальні осередки	Зміни		
	Не змінилось	Почастішало використання української	Почастішало використання російської
Родина	64	29	7
Друзі	67	25	9
Церква або релігійні установи	66	30	4
Видавництво періодичних видань	60	31	9
Вулиці Києва	59	33	8
Видавництво і продаж книг	50	41	9
Заклади культури	41	54	5
Державні установи	43	51	6
Фільми в кінотеатрах	31	62	8
Передачі телеканалів	30	65	5

російської. Такі мовні осередки, як заклади культури, державні установи, кінофільми та телепередачі, на думку більше половини (51–65%) опитаних, стали більш україномовними. Частка тих, хто не помітив змін, менше – від 30% до 41%. Частка тих, хто відзначає зростання вжитку російської, не перебільшує 8%. За спостереженнями опитаних, частка українського мовлення поволі зростає в усіх осередках спілкування та у виданні книг.

Майже половина (48%) опитаних киян вважає, що у Києві необхідно організувати курси з поглибленого вивчення української мови. Вважають їх не потрібними майже чверть (24%) респондентів, а 28% не визначилися з відповіддю. Попри те, що більше половини опитаних (54%) зазначили, що однаково добре володіють обома мовами, а ще 30% вважають, що краще вони володіють українською, курси з поглибленого вивчення української мови, на їхню думку, потрібні.

Респонденти оцінили шанси української або російської мови бути витісненими з мовлення в майбутньому (рис. 5).

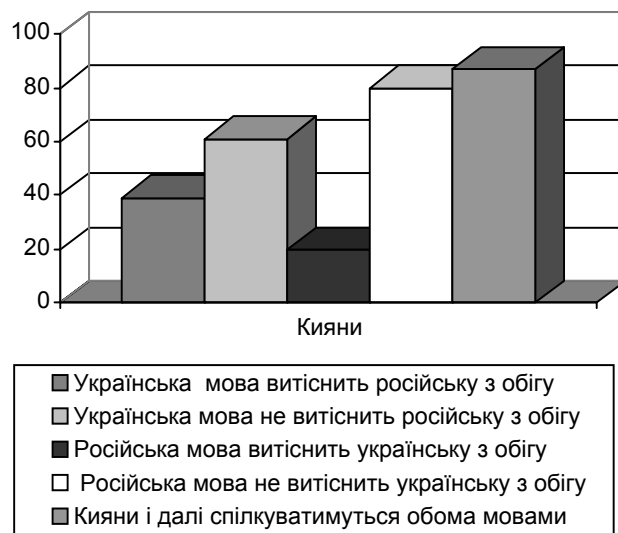

Рис. 5. Прогноз опитаних киян щодо подальших мов спілкування в Києві (%)

Вважають, що українська мова поступово витіснить російську, 39%, тоді як заперечують таку перспективу 61% опитаних. Тих, хто вважає, що російська витіснить українську з обігу, 20%, а тих, хто вважає, що цього не відбудеться, – 80%. Думають, що кияни і надалі користуватимуться обома мовами, 87% опитаних.

На запитання “Чи вважаєте Ви необхідним надати російській мові статус офіційної в Україні?” ствердно відповіли 16% опитаних киян (рис. 6), відповіли “Ні” 63%, а п’ята частина їх не визначилася з відповіддю.

Розподіл відповідей громадян України інший (“Омнібус”, 2011 р.). Вважають потрібним надати російській мові статус офіційної 43% громадян, а не вважають це потрібним 47%. Серед киян частка тих, хто заперечує таку необхідність, більша, ніж у цілому по країні.

На запитання про зміни у становищі української мови найбільша частка опитаних киян (48%) відповіла, що становище української мови за роки незалежності поліпши-

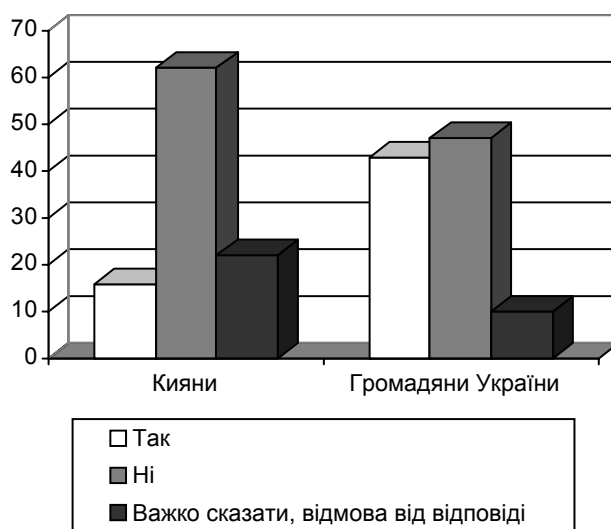

Рис. 6. “Чи вважаєте Ви необхідним надати російській мові статус офіційної в Україні?” (%)

лось; майже п’ята частина респондентів вважає, що її становище не змінилось; 14% опитаних відповіли, що воно погіршилось, а 8% респондентів вважають, що питання про становище української мови роздмухується штучно.

Попри те, що майже половина респондентів вважають, що становище української мови поліпшилось, майже три чверті їх упевнені, що вона потребує підтримки (табл. 4).

На запитання “Якою мовою краще спілкуватися Вашим дітям?” (рис. 7) більшість опитаних киян (67%) відповіли, що українською, 21% – що російською, і 13% обрали інший варіант.

Серед інших – переважно англійська, але зустрічаються і німецька та французька мови. Зрозуміло: ці респонденти планують виїзд своїх дітей за кордон.

Більше половини опитаних киян вважають найлегшою для вивчення і більш функціональною українську мову (табл. 5).

Близько третини опитаних упевнені, що такою є російська. Інші мови назвали 6–9% опитаних. Серед них –

Таблиця 4

Необхідність підтримки конкретної мови

Мова, що потребує підтримки	%
Українська	71
Російська	6
Жодна не потребує	13
Важко відповісти	9

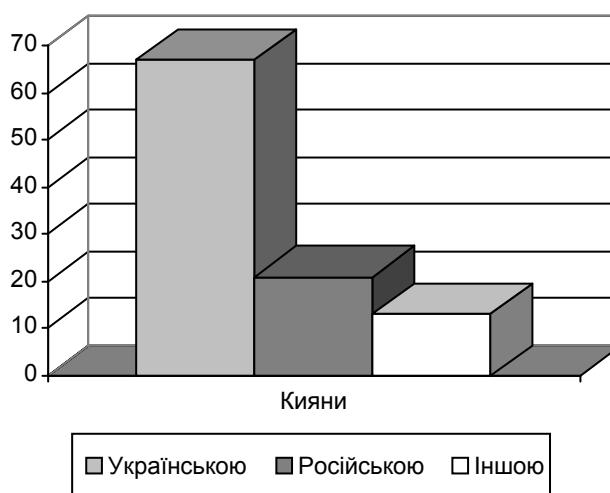

Рис. 7. “Якою мовою краще спілкуватись Вашим дітям?” (%)

англійська, німецька, французька, іспанська, італійська і білоруська.

Насамкінець змодельємо ситуацію спілкування. Респондентів спитали про те, чи будуть вони спілкуватися тією ж мовою, якою спілкується гурт друзів, до яких вони щойно приєдналися (рис. 8).

Переважна більшість опитаних киян (69%) думають, що виявлятимуть у спілкуванні мовну гнучкість та чемність, переходячи на мову співбесідників. Лише 14% опитаних киян сказали, що не будуть переходити на мову співбесідників, а 17% вагаються, але думають, що таке можливо.

Таблиця 5
Оцінки легкості вивчення та функціональності мов (%)

Мови	Найлегша для вивчення	Найбільш функціональна
Українська	55	57
Російська	30	34
Англійська	9	-
Інша	6	9

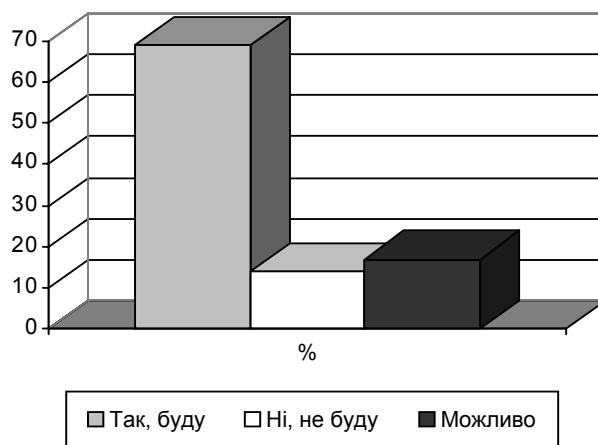

Рис. 8. “Чи будете Ви спілкуватися тією ж мовою, що й Ваші друзі, коли Ви щойно до них приєднались, а розмова вже триває?” (%)

Підсумуємо. Визначення поняття рідної мови опитаних киян та громадян України дещо різне: перші частіше вважають, що це мова національності, і дещо рідше – що це мова мислення та вільного спілкування; другі – навпаки, дещо частіше відзначали, що це мова, якою думаєш і вільно спілкуєшся, і дещо рідше – що це мова національності. Наступним за частотою вибору є визначення “мова, якою говорили мої батьки”. Громадяни України частіше, ніж опитані кияни, обирали це визначення; зрозуміло, що ці визначення не суперечать одне одному за змістом.

Майже дві третини опитаних киян вважають рідною українську мову, і стільки ж їх мали україномовних і батька, і матір. Російську вважають рідною майже чверть опитаних, і дещо більше чверті мали російськомовних батька або матір. Але розмовляє у побуті українською менша частка опитаних (59%), ніж частка тих, хто назвав її рідною, а російською – майже удвічі більша, ніж частка тих, хто назвав її рідною.

Більшість освітніх закладів надають знання українською мовою, і більшість родин опитаних спілкуються українською. Українська переважає також і в державних установах, і в розмові з незнайомими людьми, і в закладах культури та в спілкуванні з друзями і родичами. Обома мовами опитані послуговуються в діловій комунікації.

Серед періодичних друкованих видань, яким віддають перевагу опитані кияни, домінують російськомовні; те ж стосується і телеканалів, і книг; це не дивно – адже на ринку російськомовний продукт переважає. Опитані не завжди правильно вказують мову телеканалу, отже, часом не звертають на це уваги. Мовні преференції опитаних киян при виборі книг або фільмів переважно свідчать про однакове ставлення до обох мов або (третина) переважання вибору російської.

На думку більшості, у родинях, серед друзів, у церквах або релігійних установах, у випуску періодичних видань, на вулицях Києва мовних змін не сталося; водночас частка тих, хто помітив у цих осередках почастищення вжитку української мови (більше, ніж удвічі), переважає частку тих, хто вбачає почастищення використання російської. На думку більше ніж половини опитаних, почастишло використання української в державних установах, закладах культури, фільмах у кінотеатрах та передачах телеканалів.

Опитані кияни частіше, ніж громадяни України назагал, не вважають необхідним надання російській мові статусу офіційної в Україні.

Хоча майже половина опитаних киян вважає, що становище української мови за роки незалежності поліпшилось, переважна більшість (дві третини) респондентів вва-

жають, що вона потребує підтримки. Майже половина опитаних вважає також, що в Києві потрібно відкрити курси з поглибленого вивчення української мови. Більше половини опитаних вважає українську мову найлегшою для вивчення та найбільш функціональною.

На думку переважної більшості опитаних киян, їх дітям краще спілкуватись українською. Вважають, що російською – близько п'ятої частини опитаних, а 13% назвали іноземні мови. Імовірно, останні респонденти планують виїзд дітей за кордон.

Переважна більшість опитаних переходить на мову своїх співбесідників, якщо розмова вже триває; це свідчить про певну мовну гнучкість респондентів.

За самооцінками опитаних киян, вони є білінгвами, і крім того, за їх оцінками, Київ є двомовним містом і залишатиметься переважно двомовним у майбутньому.

Література

1. Белл Р.Т. Социолінгвістика. Цели, методы и проблемы / Белл Р.Т. ; пер. с англ. – М. : Международные отношения, 1980. – 318 с.
2. Брицин В.М. Соціолінгвістика // Українська мова: енциклопедія / Брицин В.М. ; ред. В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. – К. : Укр. енцикл., 2004. – С. 631.
3. Вишняк О.І. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз) / Вишняк О.І. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. – 176 с.
4. Головаха Є.І. Зміни мовної ситуації в Україні / Є.І.Головаха, Н.В.Паніна // Українське суспільство: моніторинг – 2000. Інформаційно-аналітичні матеріали. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2000. – С. 274.
5. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология / Т.М.Дридзе, А.А.Леонтьев. – М. : Либроком, 2009. – 224 с.
6. Масенко Л.Т. Нариси з соціолінгвістики / Масенко Л.Т. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. – 242 с.
7. Панасюк Л.В. Мовне середовище Києва [Електронний ресурс]. – http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_47/Gileya47/P19_doc.pdf
8. Погрібний А.Г. Найперше з Києва питати (про мовну ситуацію в столиці) / Погрібний А.Г. – К. : Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. – 62 с.